

15 – 19 січня 2018 року Всесвітня історія

РОЗДІЛ І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

ТЕМА: ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Основні дати: 23 серпня 1939 р.; 1 вересня 1939 р.; 17 вересня 1939 р.; 28 вересня 1939 р.; 30 листопада 1939 р – 12 березня 1940 р; 28 червня 1940 р.; серпень 1940; 9 квітня 1940 р.; 10 травня 1940 р..

Поняття і терміни Пакт «Молотова – Ріббентропа», «Дивна війна», «Лінія Маннергейма», план операції «Морський лев», комітет «Вільна Франція»

Особистості в історії А. Гітлер, Й. Сталін, В. Молотов, Ріббентроп, Маннергейм, Шарль де Голль

1. Причини, характер, періодизація Другої світової війни

Причини війни

1. Версальсько – Вашингтонська система, яка зумовила нове загострення міжнародних суперечностей
2. Нерівномірність економічного і політичного розвитку провідних країн світу
3. Світова економічна криза 1929 – 1932 рр
4. Політика «умиротворення» агресора з боку правлячих кіл Великобританії та Франції у поєднанні з американською політикою ізоляціонізму.
5. Прагнення агресивних держав до нового поділу світу

Нацистська Німеччина	Розгромити Радянський Союз, Африка Близький Схід, панування в Європі і світі
Фашистська Італія	Перетворити Середземне море в Італійське озеро, Східна і Північна Африка, Балканський півострів, Близький Схід
Мілітаристська Японія	Захопити Китай, СРСР до Уралу, країни в басейні Тихого океану

Періоди війни

1 вересня 1939 – 22 червня 1941	Від нападу Німеччини на Польщу до агресії проти СРСР
22 червня 1941 – 18 листопада 1942	До початку контрнаступу радянських військ під Сталінградом
19 листопада 1942 – 5 червня 1944	Корінний перелом у ході війни від Сталінграда до відкриття Другого фронту
6 червня 1944 – 8 травня 1945	Розгром нацизму в Європі до капітуляції Німеччини
9 травня 1945 – 2 вересня 1945	Розгром мілітаристської Японії

2. Напад Німеччини на Польщу. «Дивна війна»

23 серпня 1939 р в Москві був підписаний радянсько – німецький договір. Таємні статті договору передбачали поділ сфер впливу у Східній Європі між СРСР та

Німеччиною по річках Нарев, Вісла, Сян.

1 вересня 1939 згідно плану «Вайс»(Білий) Німеччина напала на Польщу, почалася Друга світова війна. Есесівці, перевдягнені у польську військову форму, напали на німецьку радіостанцію у м. Глейвіце. 3 вересня В. Британія, а 4 вересня і Франція оголосили війну Німеччині, проте активні бойові дії не велися.

В одному з боїв німецька 1 танкова дивізія втратила третину техніки і була ледь не розгромлена. 182 польські солдати героїчно обороняли укріплення на косі Вестерплатте, а також Варшаву, Львів та інші міста.

В складі польської армії служило близько 200 тис. українців. 12 вересня високопоставлені керівники Німеччини Ріббентроп, Канаріс, Кейтель провели засідання, на якому йшлося про створення західноукраїнської держави. Створений український легіон під командуванням Романа Сушка. 10 вересня відбулися збройні виступи бойовиків ОУН проти польської адміністрації. Наступний виступ був призначений на 18 вересня.

17 вересня 1939 на територію Польщі ввійшли радянські війська (240 тис. осіб, 2300 танків, 1800 гармат і мінометів, 4000 літаків; Поляки мали 25 тис. осіб). Втрати радянських військ 795 убитими, 59 зниклі безвісти, 2019 поранені. 10 танків, 33 автомашини, 5 гармат і 2 літаки. У полон Червоної Армії потрапило 452,5 тис. поляків. Частина їх була відпущена , а 125,4 тис опинилося в таборах. 22 вересня у Бресті, Гродно, Пінську, Перемишлі відбулися спільні паради радянських і німецьких військ

28 вересня 1939 р. Договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною.

28. 09. Капітулювала Варшава, 02. 10. Припинили опір останні польські частини. Поляки втратили 66 тис. убитими і 133 тис. пораненими. Майже 400 тис. солдатів потрапили в полон. Радянські війська полонили понад 230 тис. (понад 21 тис. офіцерського корпусу було розстріляно) 1941 р. генерал В. Андерс став командуючим Польської армії, що сформувалась у Поволжі. Тоді ж стало відомо щодо сталінських злочинах щодо польських офіцерів під Смоленськом, Харковом та ін. (800 українців) і Армія Андерса була виведена через Іран до Північної Африки.

3. Агресивні дії СРСР на початковому етапі війни

Наприкінці вересня – на початку жовтня СРСР нав'язав країнам Прибалтики договори «про взаємну допомогу» і ввів на території цих держав радянські війська (10 стрілецьких дивізій і 7 танкових бригад). Згодом були організовані сфальсифіковані вибори, після яких «новообрана» влада звернулась «з проханням» про включення цих країн до складу СРСР. **У серпні 1940 р.** Верховна Рада СРСР своїм рішенням включили Литву, Латвію і Естонію до складу Радянського Союзу.

26 червня 1940 р. В. Молотов вручив румунському послу ультиматум з вимогою передати СРСР Бессарабію та Північну Буковину. **28 червня 1940 р.** радянські війська Південного фронту під командуванням Г. Жукова перейшли Дністер.

Північна Буковина ніколи не входила до складу Росії і тому дії СРСР у Пн. Буковині були сприйняті Німеччиною дуже негативно. У середині липня німецький генеральний штаб розпочав розробку плану «Барбаросса».

30 листопада 1939 р. СРСР розпочав війну проти Фінляндії.

«Лінія Маннергейма» , яку прорвали лише 11 лютого 1940 р. **14 грудня 1939 р.** СРСР виключили з Ліги Націй. **12 березня** підписаний мирний договір. СРСР

втратив 195 тис. чоловік

4. Поразка Франції

9 квітня 1940 р – напад Німеччини на Данію і Норвегію (В. Квіслінг)

10 травня 1940 р. за планом «Гельб» («Жовтий») Німеччина напала на Бельгію, Люксембург, Голандію, Францію, обійшовши «лінію Мажіно». В районі Дюнкерка оточено 340 тис. армію союзників. 10 червня у війну вступила Італія, а 14 червня німецькі війська вступили в Париж. **22 червня Франція капітулювала.** Уряд Петена у м. Віші.

5. Битва за Англію

3 серпня 1940 р. Німеччина розпочала бомбардування населених пунктів Англії, яка тривала 10 місяців. Планувалась десантна операція «Морський лев».

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Територіальні загарбання Німеччини та СРСР у 1939 – 1941 рр.

Країна - агресор	Дата	Загарбані території
Німеччина	1 вересня – жовтень 1939 р. 9 квітня – червень 1940 р. 10 травня 1940 р. 5 – 22 червня 1940 р. Квітень 1941 р.	Північна Польща Данія, Норвегія Голландія, Бельгія, Люксембург Північна і Центральна Франція Югославія, Греція
СРСР	17 вересня 1939 р. 30 листопада 1939 р. – березень 1940 р. Червень 1940 р. Серпень 1940 р.	Південно – Східна Польща Війна з Фінляндією Північна Буковина, Бесарабія Прибалтика (Литва, Латвія, Естонія)

1. Розкрийте причини Другої світової війни
2. В якій мірі пакт Молотова – Ріббентропа вплинув на розклад сил в Європі?
3. Розкажіть про початок Другої світової війни
4. Розкажіть про агресивну політику СРСР на початку війни.
5. Які країни стали жертвами нападу Німеччини 1940 р.?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підручник Всесвітня Історія 11 клас Ю. В. Бураков, Г. М. Кипаренко,
С. П. Мовчан - §1

ТЕМА: РОЗШИРЕННЯ АГРЕСІЇ В ЄВРОПІ ТА АЗІЇ В 1941 Р.

Основні дати: 22 червня 1941 р.; 7 грудня 1941 р.

Поняття і терміни Троїстий пакт; план «Барбаросса»; битва під Москвою; Атлантична хартія.

1. Консолідація фашистського блоку. Агресія на Балканах

27 вересня 1940 р. Німеччина, Італія та Японія підписали Троїстий пакт. До пакту

союзники прагнули втягнути і СРСР, обіцяючи йому сферу впливу на південь Каспійського моря до індійського океану, але Радянський Союз вимагав також Болгарію і Туреччину і переговори було зірвано.

До Троїстого пакту приєдналися Гумунія, Угорщина, Словаччина, Болгарія. Наприкінці березня 1941 р. – Югославія, але в країні відбувся переворот і Ю. не приєдналась до пакту. У відповідь Німеччина, Італія, Угорщина, Болгарія 6 квітня 1941 р. розпочали війну проти Югославії і Греції (план «Маріта»). Македонію захопила Болгарія, Воеводіну – Угорщина, Чорногорію, частину узбережжя Хорватії і Словенії передано Італії, північну частину Словенії приєднано до Німеччини. З решти територій утворено маріонеткові держави Сербію і Хорватію (з Боснією і Герцеговиною).

До середини травня німецькі і Італійські війська окупували Грецію.

2. Напад Німеччини на СРСР

Ще в грудні 1940 р. був затверджений **план «Барбаросса»**. За планом «блискавичної війни» три групи німецьких військ – «Північ», «Центр», і «Південь» - повинні були за 1,5 – 2 місяці війни вийти на лінію Архангельськ – Астрахань.

22 червня 1941 р. Німеччина напала на СРСР. Німеччина: 190 дивізій (4,7 млн), 3900 танків, 4800 літаків, 43800 гармат. СРСР: 180 дивізій, 10 тис. танків, 8 тис. літаків. До грудня 1941 р. радянська армія втратила 4,5 млн. чоловік.

10 липня – 10 вересня 1941 – Смоленська битва. 8 вересня 1941 – початок блокади Ленінграда (900 днів; 800 тис. померло)

Грудень 1941 р – битва під Москвою. Перша поразка Німеччини, провал плану блискавичної війни

Причини невдач Червоної армії :

- 1) політичні і стратегічні прорахунки радянського керівництва;
- 2) репресії 1937 – 1938 рр.
- 3) відсутність ініціативи серед офіцерів;
- 4) німецька армія мала досвід воєнних операцій і потенціал всієї Європи.

3. Зміцнення Антигітлерівської коаліції

В серпні 1941 р США та Велика Британія підписали **Атлантичну хартію** – антигітлерівську коаліцію, до якої приєднався СРСР. Цілі хартії: розгром країн Троїстого блоку, відновлення незалежності народів, які стали жертвами агресії, створення системи загальної безпеки в світі.

3 листопада 1941 р. на СРСР поширювався американський закон про ленд – ліз

7 грудня 1941 японці напали на американську військову базу **Перл – Гарбор**, потоплено і пошкоджено майже всі авіаносці і лінкори, 250 літаків

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

1. Які країни входили до Троїстого блоку 1941 р.?
2. Розкрийте суть плану «Барбаросса». Як він здійснювався?
3. В якій Битві і коли німецька армія зазнала першої поразки?
4. Якими були цілі Атлантичної хартії і чому СРСР приєднався до неї?
5. Як розпочалась війна на Тихому океані? Які вона мала наслідки?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підручник Всесвітня Історія 11 клас Ю. В. Бураков, Г. М. Кипаренко,
С. П. Мовчан - §2

Історія України

ТЕМА: ПОЛІТИКО — ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ

Жовтневий (1964) пленум ЦК КПРС, який усунув від влади М. Хрущова, проходив під гаслами подолання волонтаризму і суб'єктивізму, надання внутрішній і зовнішній політиці реалізму та стабільності.

За основу нового політичного курсу було визначено «наступність», «поступовість», «зваженість» у прийнятті рішень. Однак у ході реалізації вони набули характеру руху у зворотному напрямку — від хрущовської лібералізації до неосталінізму. Будь-які реформи, у першу чергу в політичній сфері, вважались недоцільними.

Зростає вплив партійно-державного апарату — номенклатури, яка фактично перетворилася на новий правлячий клас радянського суспільства.

Ідеологічним орієнтиром партійно-державного керівництва Радянського Союзу загалом та Української РСР як його складової частини зокрема були положення схваленої 1961 р. Програми КПРС про побудову комунізму в СРСР до 1980 р. Проте реальне життя виявилось набагато складнішим, ніж уявляли у своїх проєктах ідеологи компартії.

Уже в другій половині 60-х років стало зрозумілим, що широко розрекламовані обіцянки побудувати до 1980 р. комунізм виконані не будуть. Показники економічного росту, передбачені програмою КПРС на 1961–1970 рр., виявились абсолютно нереальними. Це поставило під загрозу комуністичний міф, на якому ґрунтувалась вся внутрішня і зовнішня політика СРСР. Центральна влада запустила в обіг термін «розвинений соціалізм». Народу наполегливо і цілеспрямовано прищеплювалась думка, що він живе в суспільстві, де успішно вирішуються питання задоволення життєвих потреб, процвітає економіка, розвиваються наука, освіта, мистецтво. Саме це і є «розвинений соціалізм» — найдосконаліша форма суспільно-політичного устрою. Влада на всі лади стала повторювати, що «розвинений соціалізм» — не що інше, як передбачений «самим В. І. Леніним» перехідний етап до комунізму, який

«волютарист» М. Хрущов, мовляв, хотів «перескочити». Лише поступово «розвинений соціалізм» трансформуватиметься у комунізм. Основною силою, що мала забезпечувати просування суспільства в напрямку до «комунізму» чи «розвиненого соціалізму», була комуністична партія.

Обійняти будь-яку високу посаду у ті роки було складно, особливо якщо кандидат на неї не був членом КПРС. За цих умов чисельність парторганізацій постійно зростала. Якщо на початку 60-х років КПУ налічувала 1,2 млн членів, то наприкінці 70-х — 2,7 млн.

Водночас зростали роль і значення партійної та управлінської бюрократії — номенклатури. Вона складалась з осіб, які обіймали високі керівні посади, призначення на які офіційно затверджувались керівними ланками партії. Постійно заявляючи про зближення робітничого класу, селянства та інтелігенції, номенклатура фактично перетворилась на панівний клас радянського суспільства.

Відповідно до Конституції, ради залишались вищими органами державної влади і місцевого самоврядування. 60–80-ті роки відзначені посиленням впливу на них партійних структур. Починаючи із сільських і аж до Верховної Ради, перших осіб відповідних партійних комітетів обирали до виконавчих органів рад, а кандидатури їхніх голів зазвичай погоджували з партійними комітетами й обирали формально.

За таких умов вибори до рад не мали ніякого значення, бо фактична влада концентрувалася в руках партії, її лідери — від першого секретаря ЦК до секретаря райкому — були повновладними господарями на своїх територіях.

Запитання

1. Яке місце посідала комуністична партія в політичній системі СРСР?
2. Якими бачила КПРС найближчі перспективи розвитку радянського суспільства?

Становище це було узаконене, коли 7 жовтня 1977 р. Верховна Рада СРСР затвердила нову Конституцію. 20 квітня 1978 р. позачерговою сесією Верховної Ради УРСР була затверджена нова Конституція (Основний Закон) республіки. До цих документів вперше в конституційній практиці внесено статті, за якими Компартія визнавалась «керівною і спрямовуючою силою суспільства, ядром її політичної системи», яка визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики, «надає планового, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму».

Усі, хто висловлювався проти визнання виключної політичної ролі КПРС в Україні,

фактично вступали у конфлікт з Основним Законом, з усією партійно-державною машиною.

«Двірцевий переворот», у результаті якого з найвищих посад у партії і державі було усунено М. Хрущова, став результатом змови консервативних сил, котрі боялись лібералізації радянського суспільства і найменшого обмеження всевладдя партійної номенклатури.

Л. Брежнєв, який прийшов на зміну М. Хрущову, вже в березні 1966 р. на XXIII з'їзді КПРС відновив політбюро ЦК КПРС — вищий і всевладний орган партійної ієрархії, повернувши посаду генерального секретаря, яку сам і обійняв, зняв існуючі раніше обмеження для партноменклатури обіймати відповідні посади протягом тривалого часу.

Він був вихідцем з України. У Дніпродзержинську (тоді Кам'янці) Л. І. Брежнєв народився, закінчив інститут, працював на металургійному заводі, обіймав посаду голови міськвиконкому.

У роки Другої світової війни працював у політорганах армії. Повоєнна біографія Л. І. Брежнєва пов'язана з партійною та радянською роботою. Поступово долаючи її щаблі — через роботу в Казахстані, Молдові і, нарешті, Москві, — він зрештою обійняв і аж до своєї смерті в 1982 р. утримував пост Генерального секретаря ЦК КПРС, додавши до нього в 1977 р. посаду Голови Президії Верховної Ради СРСР. За цей час він дістав звання маршала, мав безліч нагород.

Після приходу до влади Л. Брежнєва лідером КПУ ще майже вісім років залишався ставленик Хрущова Петро Шелест.

Уміння швидко орієнтуватися у ситуації, продемонструвати свою відданість новому керівництву дали змогу йому досить тривалий час утримуватись на найвищій у республіканській ієрархії посаді. П. Шелест — фігура неоднозначна, навіть суперечлива.

За кордоном він здобув імідж поміркованого прихильника національних прагнень народу. Сталося це не стільки через його політику, скільки через критику виданої ним

книги «Україно наша Радянська». Але попри усе, Шелест був типовим представником тоталітарно-казарменної системи.

Задля об'єктивності слід наголосити, що П. Шелест із симпатією ставився до колишньої політики українізації, навіть намагався використати окремі її елементи, виступав на захист української мови й культури, хоч русифікація України тривала повним ходом.

У цьому контексті й слід подивитись на згадану книгу та пов'язані з нею колізії.

Вийшла вона друком 1970 р. й дістала низку схвальних рецензій. Але в травні 1972 р.

Шелеста без його згоди призначили одним із заступників Голови Ради Міністрів СРСР й незабаром на пленумі ЦК КПУ заочно звільнили з посади Першого секретаря.

Хоч він і надалі залишався членом Політбюро ЦК КПРС, вказівка щодо цькування автора та книжки все ж надійшла. Редакційна стаття «Про серйозні недоліки та помилки однієї книги» з'явилася в журналі «Комуніст України» у квітні 1973 р.

Рецензенти звинуватили автора в ідеалізації минулого, козаччини, Запорозької Січі, у тому, що він розглядає історію України поза історією Російської держави, не розкриває «благотворного впливу» російської культури на формування і розвиток української літератури, мистецтва, музики, «применшує роль Комуністичної партії... виступає із загальнолюдських, абстрактно-гуманістичних позицій».

Брутальна критика книжки примусила П. Шелеста тоді ж, у квітні 1973 р., подати заяву про відхід з обох посад на пенсію.

На пленумі ЦК традиційно послались на погіршення стану його здоров'я, що викликало численні посмішки, але звільнили його одностайно.

За більшовицькою традицією книжку Шелеста з бібліотек вилучили і знищили. Сини Борис та Віталій зазнали утисків, що примусило батька забрати їх до Москви. Самого автора в Україну не пустили, навіть на могили батьків він їздив ледь не таємно.

У прийомі на роботу відмовляли, аж поки не вклонився Брежнєву. 1974 р. його влаштували начальником дослідного виробництва одного з підприємств авіаційної промисловості у підмосковному місті Долгопрудному, де він працював майже 10 років.

Отже, Шелест — типовий представник радянської системи. За його правління було здійснено два великих «покуси» дисидентів. За свідченням О. Дубчека, Шелест був одним з ініціаторів збройної інтервенції військ Організації Варшавського Договору до Чехословаччини 1968 р., тому що боявся поширення ідей національного відродження в Україні. Але водночас він був патріотом України і намагався дбати про її інтереси, за що й поплатився.

Загальна характеристика політики П. Шелеста (1963–1972 рр.)

1. Активно і постійно відстоював економічні інтереси УРСР. Намагався вивести республіку з-під контролю Зовнішторгу СРСР та усіх зовнішньоторговельних відомств Союзу. Піддавав критиці центральні (союзні) управлінські (господарські) структури.
2. Підтримував розвиток українського народного мистецтва, зокрема ансамбль ім. Вірського. Заохочував розвиток національної культури.
3. Підтримував і захищав провідних українських кінорежисерів С. Параджанова та Ю. Іллєнка.
4. Усупереч забороні Москви збудував у Києві Палац «Україна».
5. Брав активну участь у змові проти М. Хрущова, критикував його політику.
6. Повністю підтримував жорсткий антизахідний курс брежнєвського керівництва, водночас піддавав критиці політику «розрядки», називаючи її «заграванням із Заходом».
7. Підтримував придушення «Празької весни» 1968 р.
8. Виступав за відзначення 90-річчя від дня народження Й. Сталіна і встановлення йому погруддя біля Кремлівської стіни (1970 р.).
9. Ініціював видання багатотомної «Історії міст і сіл УРСР».
10. Став ініціатором запровадження Шевченківської премії як найвищої нагороди республіки, яка присуджується лише раз у житті.
11. Ініціював створення державного заповідника на о. Хортиця.
12. Сприяв створенню музею-заповідника української народної архітектури та побуту у с. Пирогове.
13. Захищав українську мову, хоча в родинному колі спілкувався російською. За П. Шелеста почали видавати значно більше україномовної літератури, періодики. На офіційних заходах наполегливо вимагав виголошувати промови українською мовою.
14. Боровся з дисидентським рухом (арешти і судові процеси 1965–1966 рр., процес над В. Чорноволом 1967 р. тощо).
15. У період його правління кількісний склад КПУ збільшився майже на мільйон — переважно за рахунок етнічних українців, що відкривало їм кар’єрні перспективи. Діяльність П. Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ громадськість та історики оцінюють з діаметрально протилежних позицій. П. Шелеста називали «українофілом». Його «українофільство» не було унікальним явищем. Аналогічні тенденції спостерігалися у 1960-х рр. в Азербайджані, Грузії, Естонії, Литві. Вони відбивали прагнення правлячих еліт національних республік зміцнити свій авторитет, стабільність за рахунок посилення «незалежності», насамперед економічної, від Москви.

Робота з документом

Ярослав Грицак. Нарис історії України

«Було б наївно вважати, що у своїй автономній політиці він та його найближче оточення керувалися патріотичними мотивами.

Хоча він й хвалився своїм козацьким походженням, однак, як це впливає з його спогадів і щоденникових записів, Шелест не дуже-то розумів різницю між українським і російським козацтвом. Його українська мова за довгі роки партійної кар'єри «вивітрилася», тож, ставши першим секретарем ЦК КПУ, він змушений був її «студіювати». Шелест ніколи не погоджувався зі статусом України як радянської колонії (цю тезу йому доводилося вислуховувати від українських інтелігентів). Але найкраще спосіб його мислення відбиває

порада, яку йому дав Підгорний і з якою він повністю солідаризувався: «Петро, тримайся лінії такої, якої ти тримався: Україна і Росія. Якщо вони розділяться, то не буде і Союзу. Не буде Союзу! На кого ж, якщо не одне на одного, нам рівнятися?».

Запитання

Чи погоджуєтесь ви з автором щодо характеристики П. Шелеста?

Понад сімнадцять років керував Україною Володимир Щербицький — довше за будь-кого іншого. Країна уже п'ятий рік вирувала демократичними процесами, названими перебудовою, а в найвищому кріслі республіки сидів діяч, політична кар'єра якого починалася ще за Сталіна (1948–1951 рр. Щербицький працював другим, а 1952–1954 рр. — першим секретарем Дніпродзержинського міськкому партії на батьківщині Брежнєва, який йому й протегував упродовж усього свого життя).

Злет його на найвищій щаблі партійної ієрархічної драбини був стрімким. 1954 р. тридцятишестирічний Щербицький стає другим, а наступного року вже першим секретарем Дніпропетровського обкому партії, тобто повновладним господарем великої, індустріально потужної області. 1957 р. його обирають секретарем і членом Президії ЦК КПУ. Вже тоді, вислуговуючись перед М. Підгорним, на той час Першим секретарем ЦК КПУ, Щербицький «пробив» реалізацію низки капіталомістких суперпроектів — будов і водосховищ — сумновідомих «гнилих морів». Це дало свої плоди: у лютому 1961 р. його призначили Головою Ради Міністрів УРСР, а у жовтні того ж року на XXII з'їзді КПРС обрали кандидатом у члени Президії ЦК КПРС. Із підлеглими Щербицький часто поводився різко, нетактовно.

За ініціативою Хрущова 1963 р. його відправили в Дніпропетровськ на попередню посаду, а згодом вивели зі складу Президії ЦК КПРС.

Нове сходження Щербицького на бюрократичний олімп відбулося після приходу до влади Л. Брежнєва. Голову Ради Міністрів УРСР І. Казанця без погодження з Президією ЦК КПУ 1965 р. призначили міністром чорної металургії СРСР, звільнивши таким чином місце для Щербицького. Всупереч рішення Президії ЦК КПУ його призначили на звільнену посаду. 1966 р. Щербицького було обрано кандидатом, а 1971 р. — членом Політбюро ЦК КПРС. Нарешті, у травні 1972 р. він став Першим секретарем ЦК КПУ. На

цій посаді Щербицький твердо дотримував курсу цілковитого підпорядкування Москві, готовності виконати будь-яку команду центру, свідомо нехтуючи економічними й політичними інтересами України.

Протягом кількох років Щербицький позбувся вихованців Шелеста і посадив своїх прихильників. Так, секретаря ЦК, що займався проблемами ідеології, науки та культури, академіка Федора Овчаренка у жовтні 1972 р. повернули на наукову роботу, принагідно звинувативши в ухиленні від генеральної лінії. Натомість на його місце призначили енергійного «борця з націоналізмом» Валентина Маланчука, який уславився переслідуванням львівської інтелігенції та русифікацією шкільництва у Міністерстві освіти УРСР.

Головою Ради Міністрів у наступні 15 років став Олександр Ляшко.

Головою Президії Верховної Ради було рекомендовано активного учасника боротьби проти Шелеста, голову Комітету партійного контролю Івана Грушецького. 1976 р. на цій посаді його заступив дніпропетровський соратник Щербицького Олексій Ватченко. «Своїх людей» — секретаря ЦК М. Борисенка та голову Укрпрофради В. Сологуба — у вересні 1973 р. перевели з кандидатів у члени Політбюро. Останній виконував ці обов'язки до березня 1990 р. (М. Борисенко 1980 р. помер). Надаючи ваги репресивній машині КДБ, Щербицький рекомендував новоспеченого Голову Комітету В. Федорчука кандидатом, а 1976 р. — і членом Політбюро.

Того ж року було усунено з посади другого секретаря ЦК КПУ Івана Лутака та ще одного члена Політбюро, висуванця Шелеста, першого секретаря Донецького обкому

партії В. Дегтярьова. Замість них обрали І. Соколова та Б. Качуру. На XXV з'їзді КПУ було здійснено ще кілька переміщень у складі Політбюро, й досягнутий баланс сил гарантував Щербицькому повну підтримку й бюрократичну стабільність.

Не похитнули фундаментального становища Щербицького ні смерть 1982 р. Брежньєва, ні наступні генеральні секретарі. Реформатор Юрій Андропов (1982–1984), можливо, не встиг, а ставленник брежньєвської групи, інтелектуально й фізично немічний Костянтин Черненко (1984–1985) і не намагався нічого змінити.

Наприкінці зими 1989 р. Щербицький сам подав заяву про звільнення від керівних обов'язків. Але урочистих проводів довелося очікувати ще сім місяців.

Постать В. Щербицького не можна розглядати однозначно. Чимало корисного він намагався зробити для республіки, особливо якщо на це було благословення центру.

Проте є на совісті Першого секретаря кілька гріхів, які переважають усі праведні справи. Головний з них — Чорнобиль. Звісно, не власне вибух, а все, що йому передувало, і все, що було після нього. Атомна станція у верхів'ях Дніпра, у найбільш заселеному регіоні України та ще й на піску з'явилась саме за вказівкою В.

Щербицького, всупереч рішучим запереченням учених, зокрема академіка АН УРСР Олександра Алілова. Особисто Щербицький наполягав на прискореному будівництві та достроковому пуску станції, незважаючи на відсутність остаточних рішень щодо проекту. Саме з відома Горбачова та Щербицького було приховано факт аварії у перші, найнебезпечніші дні і злочинно замовчувалась об'єктивна інформація пізніше.

Загальна характеристика політики В. Щербицького (1972–1989 рр.)

1. Цілковито підтримував політичний курс Л. Брежньєва.
2. Не заважав обмеженню прав України.
3. Вів запеклу боротьбу з дисидентським рухом, який фактично було розгромлено.
4. Сприяв процесам русифікації і «злиттю націй».
5. Не підтримав перебудову, започатковану М. Горбачовим.
6. Дозволив будівництво в УРСР низки атомних електростанцій, зокрема Чорнобильської. Приховав інформацію про Чорнобильську катастрофу.
7. Сприяв докорінній технічній модернізації легкої і харчової промисловості УРСР. Розробка і прийняття нової Конституції УРСР (1978).
8. Будівництво меморіального комплексу «Український музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр.», відкритого 9 травня 1981 р.
9. Будівництво монументу на Жовтневій площі (тепер Майдан незалежності), присвяченого більшовицькій революції 1917 р. у Києві. Реконструкція Хрещатика.
10. Будівництво в Києві музею В. І. Леніна (тепер Український дім), хоча Ленін тут

ніколи не був.

11. Підтримував розвиток спорту, особливо футбольний клуб «Динамо».

Конституція УРСР 1978 р.

Посилення компартійного впливу на всі сфери суспільного життя, прагнення партійної номенклатури закріпити свою виняткову, керівну роль в Основному Законі держави, яка юридично перетворювалась на тоталітарну, хоча формально проголошувалась загальнонародною, дістало відображення у прийнятій у жовтні 1977 р. Конституції СРСР.

Прийняття Конституції СРСР 1977 р. остаточно закріпило у суспільно-політичному житті держави систему ідеологічних догм. Однією з характерних її ознак було лицемірство, декларування одних, а втілення в життя принципово інших засад.

Конституція СРСР формально закріплювала суверенітет союзних республік, їхнє право на самостійні зовнішні зносини та право вільного виходу зі складу Союзу РСР.

Водночас іншими статтями, реальною практикою керівництва КПРС цей «суверенітет» зводився нанівець.

Партійна та господарська номенклатура, яка здійснювала керівництво республікою, призначалась за вказівкою (у виключних випадках — за згодою) центру, який найменші прояви самостійного мислення кваліфікував як «спроби до відокремлення», а спроби хоч якось відстояти суверенітет республіки — як «підступні наміри» розвалити Радянський Союз.

У квітні 1978 р., на зразок союзної, було прийнято Конституцію УРСР. Текст Основного Закону республіки практично повністю збігався з Конституцією СРСР. За

Конституцією, Українська РСР визнавалась суверенною радянською соціалістичною державою, яка мала право зовнішніх зносин та виходу з СРСР, але механізму такого процесу вироблено не було, що свідчить про декларативний характер цієї конституційної норми. Невідповідними реаліям тоталітаризму були й положення Конституції, що декларували свободу слова, друку, віросповідання, мітингів, демонстрацій, створення громадських організацій та недоторканності особи.

Конституція ще раз висвітила одну з ознак тодішнього режиму — обман громадян шляхом декларування зовні демократичних гасел і реалізацію жорсткої, антигуманної політики. Політика за таких умов вивищувалася над правом.

Союзні органи державної влади протягом другої половини 60-х — на початку 80-х

років дедалі більше привласнювали і без того обмежені права союзних республік. УРСР не мала права на прямі зовнішні зносини із жодною із держав світу. Не мало реального значення і представництво республік у загальносоюзних органах управління.

Формально Українська РСР мала свій вищий законодавчий орган — Верховну Раду, вищий виконавчий орган — Раду Міністрів республіки, місцеві органи влади — ради народних депутатів. Проте владні повноваження кожного з цих органів на своєму рівні поступались повноваженням відповідних партійних комітетів. Саме вони, жорстко підпорядковуючись партійній ієрархії, що починалась від політбюро ЦК КПРС, без будь-яких натяків на самостійність чи автономію проникали до кожного району, підприємства, колгоспу чи радгоспу, висували зі своїх лав керівників, заслуховували звіти про їхню роботу, а в разі невідповідності їхнім вимогам — усували. За умов, коли партія, яка, згідно зі ст. 6 Конституції, була «керівною і спрямовуючою силою», не знала, куди рухатись, політична система поступово агонізувала, а переважна більшість населення втрачала віру в комуністичні ідеали.

Узагальнення та систематизація знань

1. Які суперечності у внутрішній політиці спостерігалися під час перебування при владі П. Шелеста?
2. Що було спільного та відмінного в політиці П. Шелеста і В. Щербицького?
4. Чи можна характеризувати становище в УРСР за часів В. Щербицького як період «застою»?

VI. Домашнє завдання

Опрацювати параграф 24 підручника. Історія України 11 клас